

חיים באר

שתי ויניטות

מתוך הספר החדש, של חיים באר מסע דילוגים

רק אשתקד הופיע הרומן של חיים באר בחזרה מעמק דפאים, וכבר לפני חודש ימים הונח על דוכני הספרים ספרו החדש מסע דילוגים, רישומים ורשמים מחמישים שנותיו בעולם הספרות העברית. זהו קובץ מסות קצרות, "ויניטות" – בלשונו של אהד זמורה, עורך "דבר השבוע", שכוונן לכבוד חיים באר את המדור "מזכרונותיה של תולעת ספרים", בו נדפסו במשך תריסר שנים מדי שבוע דברי פרוזה כתובים בטוב טעם ובסגנון שובה לב, על פגישות אקראי ועל אירועים שוליים, שמתגלים דרך עיניו של חיים באר – כאירועים עקרוניים ורבי משמעות. בדפים הבאים – שניים מהם.

כלב-מים וכלב-חוצות

על פי הסומק שפרח בלחיו ועיניו הצוהלות שקידמוני בפתח הספרייה הלאומית ידעתי כי י', מכרי החקרן, מצא ערוות דבר ברשימתי "נמנמן הספרים" שנדפסה ימים אחדים קודם לכן ב"דבר השבוע".

"למה בדיוק התכוונת כשכתבת שגלרנטר רחץ את ידיו מריר הערצבים", פרש לפניי י' את חרמו.

"כלומר", ניסיתי, תקוף חרדה, להרוויח זמן.

"בוודאי התכוונת ליצור הזה שמוצאים בגינות ובחצרות שמשאיר אחריו פסים כסופים של ריר", עשה עצמו כמנסה לסייע לי, כדרך הפרקליטים של הצד השני, המבקשים להפיל בפח את העד בחלקת לשונם.

"כן", נאלצתי להודות.

"ובכן, כדאי שתדע, לערצבים מעולם לא היה ריר", אמר י', ואחר כך הרצה במשך שעה ארוכה על ההבדלים שבין הערצב, המכונה בפי העם כלב-מים, והוא חרק ממשפחת הצרצרים, החי במחילות באדמה ועיקר מזונו שורשים וגבעולים, ובין החלזונות, הנמנים עם הרכיכות, וגופם עטוף במעטפה של ריר.

עמדתי נכלם לפי חוקר כתבי היד החסידיים, שיוצא אמנם אל חצר ביתו אך ורק כדי לבנות סוכה ולשרוף את החמץ, אבל נתגלה כמי שבקי בעולמם של החרקים יותר ממני, איש העולם הגדול ומאוהדי הוותיקים של החברה להגנת הטבע, והפטרתי בנמיכות רוח שבבוא היום כשאכנס את מבחר דבריי בספר, אתקן את המעוות.

י' עיקם את שפתיו בביטול. ודאי נזכר בדברי אותו רבי של חסידים שאמר כי לא כל מה שחושבים צריך לומר ולא כל מה שאומרים צריך לכתוב ולא כל מה שכותבים צריך להדפיס ולא כל מה שמדפיסים צריך לכנס בספר. וכדי לתת לי את מכת החסד האחרונה הוסיף במתק שפתיים: "לעומת זאת, לקודמך הבוטשאטשאי זה לא היה קורה".

הדבר זכרך אותי. ניסיתי לשחזר את מהלכיי כדי לברר היכן טעיתי. ואם הקסם שהילכה עליי המוזיקליות של התיבה "ערצב" הרדים את חשדנותי הטבעית וסיכל את כוונתי לבדוק בלקסיקון הזואולוגי? האם זהו פרי הבאזשים של מי שגר בקומה עליונה בבית משותף ומנותק מן המתרחש בחצרו? האם זהו המחיר שמשלם חקרן בדברים שאיבד את סקרנותו? ועוד הלקאות עצמיות מעין זה.

נחמה פורתא מצאתי ברומן צוקרמן ללא כבלים מאת פיליפ רות. נתן צוקרמן, גיבור הספר, סופר מפורסם שנעשה מטרה לאיומי סחטנים, מתעורר בוקר אחד אחרי שיחת טלפון לילית מאיימת עם אלמוני המודיע לו שיחטוף את אמו אם

לא ישלם לו חמישים אלף דולר. צוקרמן חוכך בדעתו אם לצלצל לסוכנו ולבקש את עזרתו, אבל הוא מוצא מחברת נקייה ורושם בה מה שעדיין נותר בזיכרונו מעסקיו ביום אתמול. "כי זה היה הביזנס שלו: לא לקנות ולמכור אלא לראות ולהאמין, אולי זה מדכא מהבחינה האישית, אך מבחינת הביזנס? אלוהים, מבחינת הביזנס, יום אתמול היה יום נפלא! הלוואי שיעשה ביזנס כזה כל יום".

שיחתי עם י' הייתה אולי מדכאת מן הבחינה האישית, אך מבחינת הביזנס, האמינו לי, היא הייתה מועילה מאוד. עובדה, הגעתם בקריאתכם עד כאן. ודרך אגב, י', תנוח דעתך, גם לעגנון, להבדיל, קרתה תקלה עם כלב, לא כלב-מים כמו לי הקטן, כי אם עם כלב-חוצות, ומעשה שהיה כך היה.

כשכתב עגנון את פרקי בלק, שנכללו בסופו של דבר בתמול שלשום, הוא תיאר את כלבו הדמוני כ"כלב שמן ובעל בשר ששערו לבן ועיניו מרופפות ופיו מזוהם כשל חזיר, מאותם הכלבים שהיו משוטטים בירושלים עד שלא נכנסו האנגלים לארץ". כך הדבר בספר השנה של ארץ ישראל לשנת תרצ"ה, שבו פרסם עגנון את בלק בראשונה. והתיאור הזה נשאר שש שנים כך כששב והדפיס את הפרק בקובץ הוצאת שוקן לדברי ספרות, שיצא לאור בחנוכה תש"א.

אולם בשנת 1945, כשהכין עגנון את תמול שלשום לדפוס, התעורר בו הספק, או שמישהו הפנה דעתו, אם אכן תיאורו של בלק מכוון אל האמת, האומנם כך נראו הכלבים שהתרוצצו בחוצות ירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית או שמא בלק הוא יוצא חלציהם של הכלבים שהתהלכו באחוזותיהם של הפריצים בגליציה? ובצר לו הפנה את השאלה לזואולוג ישראל אהרוני, מחלוצי החוקרים של עולם החי בארץ ישראל.

אהרוני עצמו קנה לו מקום של כבוד בתמול שלשום בדמותו של ארוף מכין הפוחלצים מגיא בן הינום. בסיפורו "על השינה", שנכלל בקובץ מעצמי אל עצמי, עורך עגנון ריאיון מדומה עם עצמו וכותב בין השאר: "ארוף שאתה מזכיר אותו בספריך צוהב היה את הכלבים. ברשותך, ארוף זה מי הוא. אהרוני עליו השלום השתבח בפני שהוא אהרוני הוא ארוף. מאיזה צד היה אהרוני אומר כך? כך אמר לי אהרוני, ארוף למד בישיבה ואני למדתי בישיבה, ארוף למד בישיבת עץ חיים ואני בישיבת עץ הדעת. עוד ראיות אחרות הביא ושכחתי חוץ מזו, שאפילו שמו מרומז בראשי תיבות, שכן ארוף ראשי תיבות אהרוני ראש זואולוגי פלשתינא".

מה כתב עגנון לאהרוני איני יודע, אולם תשובתו של אהרוני שמורה ב"ארכיון עגנון" שבבית הספרים הלאומי. רפי ויזר, האחראי עליו, הוא שגולל בפני את הפרשה כולה ואף הרשה לי להעתיקה ולפרסמה. וכך כתב אהרוני במכתבו מ-5 ביוני 1945: "אדוני היקר והנעלה, לפי רשימותי דומה הכלב, המתשוטט פרא בחוצות קרייה וכפר בארצנו, לכלב הרועים --- אולם הכלב המשולח והנעזב מהה גזע מיוחד, לפי מראהו ידמה לכאורה לכלב הפרא המקורי: לפי אוזניו

הקצרות והמחודדות וגם לפי אפו ההולך וחד ומבנה גולגולתו אינו רחוק ביותר מן השועל. אפס, כי אין זנבו שעיר מאוד: ומראה שערו, שהינו על פי רוב חום-צהוב, עונה בו, כי מוצאו מגזע מדברי ביותר. ברגשי הערצה ובברכת כל-טוב. י' אהרוני".

בתמול שלשום, שהופיע חודשים אחדים אחר כך, מופיע הנוסח המתוקן: "כלב חוצות שאוזניו קצרות וחוטמו חד וזנבו דלול ומראה שערו ספק לבן ספק חום ספק צהוב ---".
ולא יחרץ כלב לשונו.

היזון חוזר

חודשים אחדים לאחר שיצא לאור ספרי אל מקום שהרוח הולך, המגולל את סיפור מסעו של רבי יעקב, הגיעה אליי עוד אחת מאותן שיחות טלפון שבהן מאן דהו מבקש לחלוק איתי את רשמיו לאחר שקרא את הספר.

"האם אתם חיים באר?" פנה אליי המטלפן בגוף שלישי רבים כדרך דיבורם של החרדים, בייחוד תושבי חוץ.

כשהשבתי לו בחיוב, שאל אותי אם אני אכן הבעל-מחבר של אל מקום שהרוח הולך. כששוב עניתי לו בחיוב ביקש לדעת מניין נובעת בקיאותי בקורות חייהם של "היהודי הקדוש" ושל "החווה" מלובלין, מאבות אבותיו של גיבור ספרי, בקיאות שאפילו זקני החסידים היו מתגאים בה.

עניתי מה שעניתי ואחר כך ביקשתי לדעת מה שמו.

"יעקב יצחק" השיב האיש.

"אדוני בוודאי חסיד?" ניחשתי.

"בשום פנים ואופן לא", הפתיעה אותי תשובתו הנחרצת. "מה פתאום?"

"ואם אין הוא חסיד, הרי שהוא בוודאי מתנגד?"

"מתנגד? לא יעלה על הדעת".

"כלומר מה אדוני אם לא חסיד ולא מתנגד?"

"אדמו"ר".

"אדמו"ר?" גדלה הפתעתי עוד.

"אמת ויציב, אדמו"ר בן בנם של אדמו"רים המגיעים עד 'החווה' מלובלין ועד 'היהודי הקדוש'".

"ואתם קרואים על שמו של סבכם 'החווה' או על שמו של סבכם 'היהודי'?" תהיתי.

"על שם שניהם, כמו הגיבור שלכם בספר שהואלתם לכתוב".

"ואתם קראתם את הביכל שלי?"

"מדוע תקראו לאל מקום שהרוח הולך ביכל והלוא הוא ספר. ספר חסידי באמת הנובע ישר מהצינורות בלי שום חציצה".

"ומה מצאתם בספרי?"

"למדתי מכם איך ראוי לו לאדם שמנהג עדה לספר סיפור חסידי", זכיתי למחמאה הגדולה ביותר שיכולתי לצפות לה.

בשיחה, שקלחה מכאן ואילך, קשר האדמו"ר כתרים לאבותיו הקדושים, צאצאי שני צנתרי הזהב, שמהם אבן ומהם פינה לחסידות פולין, סיפר בשבחי החצר שהקים באחת מערי מערב אירופה, בהמוני החסידים הנוהרים אליו בלי עין הרע וב"טישים" שהוא עורך בשבתות ובימים טובים ועוד כהנה וכהנה סיפורים.

"ואיך הגעתם לספרי? הרי הדעת נותנת שאינכם עוברים חלילה את מפתנם של חנויות הספרים של החופשיים?"

"אתם יכולים לתאר לכם שכמו לרבי שלכם יש גם לי, ברוך השם, משב"ק המשמש לפני בקודש", צחקק האדמו"ר, "והשמחה'לה דנציגר שלי הביא לי מביקורו בארץ הקודש את ספרכם".

"והיכן קראתם את ספרי?" תהיתי, שהרי לא יעלה על הדעת שספר כאל מקום שהרוח הולך, שעל עטיפתו מתנופפים דגלי תפילה בודהיסטים, ינשור לו, לצדיק, מתיקו בפרהסיה לעיניהם המבועתות של חסידיו.

"כמו לרבי שלכם יש גם לי, השבח לקל, 'היכל קן ציפור' משלי".

בהמשך השיחה אמר האדמו"ר, אמנם בהיסוס ומתוך זהירות רבה, שמצא בספרי כמה אי-דיוקים קטנים וישמח לפרט אותם אם אמנם יש לי חפץ בזה.

"בוודאי". עניתי בשמחה, "ואף אדאג לתקן את הטעון תיקון בהדפסה הקרובה".

"אם יתן לי נר את כתובתו האינטרנטית, אשגר לו עוד הלילה מייל מפורט בנידון".

"יש לכם מחשב?"

"ולמה שלא יהיה לי?" אמר האדמו"ר והוסיף שמחר, כעת חיה, ישוב ויטלפן אליי ונשוחח על הערותיו.

אחרי השיחה הזאת, שכמאמר הבריות, נשמעה לי הזויה, נשאתי עיניי אל הגוגל לברר אם המטלפן הוא אכן אדמו"ר ולא אחד מאותם בני הפילגשים יוצאי ירך השדים והרוחות, לץ אשר חמד לו לצון והתלוצץ עימי.

ואכן, תורת אמת הייתה בפיהו ועוולה לא נמצאה בשפתיו, בשלום וכמישור הלך איתי. ולא זו גם זו, אף את זיו איקונין שלו מצאתי בגוגל ומראהו כמראה מלאך האלוהים נורא מאוד. הדפסתי את תצלומי והעמדתי על הפסנתר מול דלת הכניסה לביתנו כדי שיקדם את פניה של זוגתי בשובה מן העבודה.

"תגיד, זה לא האדמו"ר שלנו?" שאלה ברגע שחזתה בזיו פניו.

"האדמו"ר שלנו?" היתממתי.

"נו, האוסטילאי שלך, זה שנסעת בעקבותי לטיבט, תגיד איך השגת את התצלום שלו?"

ואכן, בלילה נחתה בתיבת הדואר הווירטואלית שלי איגרתו של האדמו"ר. "נעמה לי שיחתך הבוקר מאוד", הוא כתב, "והעליתי על הכתב כמה הערות (קטנוניות...) אף כי ידוע ידעתי שאין מדקדקין בדברי אגדה ומן הסתם טעם הכמוס ממני וגלוי למר (אולי לטובת העלילה או הספרות ואפילו הצליל) הוא המקור לשינוי הפרטים".

למחרת לפני הצהריים הוא שיחיה טלפן כמובטח, ודנו בהערותיו, שיחה שבזכותה תיקנתי כמה דברים בהדפסה החדשה של הספר. אבל הערה אחת שלו עוררה את תמיהתי. הערתו נגעה לתיאור האדמו"ר מאוסטילה בעמוד 319, ששם תיארתי אותו יושב בליל שבת בחדרו שעל שפת האגם המלוח הנאם טסו וממתין לבואה של אהובתו ובחיקו קרן של יק. על כך כתב לי האדמו"ר במייל שלו כי לא יעלה על הדעת שהאוסטילאי יאחו בקרן של יק בשבת מכיוון שהקרן היא מוקצה ואסורה בטלטול.

"ינסה מר לתרץ לי סתירה שאינני יורד לסופה", הקשיתי עליו, "שאדמו"ר ירא שמיים ייטוש את עדת חסידיו בעיצומו של חודש אלול, בימים שאפילו הדגים במים רועדים, מר יכול להבין? ומר אף מעלים עין מכך שאותו בוצינא קדישא בחר ביודעין שלא לשהות בימים הנוראים בבית המדרש שלו אלא בקרב עובדי כוכבים ומזלות בארצם ובמולדתם בין באי יראתם רחמנא ליצלן? ולא זאת אף זאת, מר עובר בשתיקה אף על כך שנין ונכד של ה'חווה' מלובלין ושל 'היהודי הקדוש' מנהל רומן עם שיקסע לא עלינו, והוא, לדעת הרמב"ם, איסור חמור מדין בועל ארמית לשם אישות? ורק על מוקצה מחמת גופו, שאסור בשבת מתקנת חכמים, מר נזעק?"

"למה אינכם מבינים דברים פשוטים, דברים כהווייתם?" השיב איש שיחי מתון-מתון. "כל מה שכתבתם בספרכם הרי זה בגדר האפשר, שהרי אדם אינו אלא בשר ודם ולפתח חטאת רובץ, אבל שיהודי ירא שמיים, בנם של עיריין קדישין, לא ישמור את השבת כהלכתה, לא שמעתי מיום שעמדתי על דעתי ועד הנה".